

ՀՆԱԹՈՍԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ

ԱՌԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐ

(Շար. տես Բազմ. էջ 294)

Եթէ ցանցառութեան հետ այնքան կարճ կը տեւեն ու կը վերջանան ազգային կամ հասարակաց դպրոցները, սակայն անոնց կը յաջորդեն և մասամբ կը լեցնեն անոնց թերին՝ առանձին դպրոցներ, զորս ուսումնասէր ու բարեսէր անձինք կը բանան իրենց սեպական տներու մէջ, ամփոփելով հոն այնչափ թուով մանուկներ ուսմիկ դասակարգէն՝ որքան կրնար տանիլ իրենց բնակարանը։ Այսպիսի ուսումնարանաց տուած պտուղը բնականապէս տկար պիտի լինէր, նկատելով որ անոնց կը պակասէր երկարատևութիւնը, տարողութիւնը և յաճախ՝ ուսուցչաց մտաւոր հարստութիւնը։ Այս դպրոցաց թիւն անշուշտ քիչ չէր, դատելով անոնց յիշատակութենէն զանազան դարերու մէջ։

1. — Արշակունեաց թագաւորութեան անկմամբ՝ երբ կը փակուին հասարակաց դպրոցները, այդ ժամանակին արդէն կը սկսին առանձնականք, որոց հիմնող և ուսուցիչ՝ քահանայք են սովորաբար։ Զայս կը հաստատէ Եղիշէ, յիշեցնելով Պարսից հրամանը՝ թէ «քահանայք մի՛ իշխանցեն ի տունն խրեանց ուսուցանել զմոռոյնդ»։

Յետոյ սոյն կարգի դպրոցաց բացումը կը տեսնենք նաև աշխարհականներէ։ Ժաժանակաւ բաւական հին, — կ'սպրէր ը դարուն, — և կանացի հանգամանքովն հետաքրքրական է Սահակղոստ Սիւնեցի, քոյր նշանաւոր Ստեփանոս եպիսկոպոսի, որ ի մանկութենէ կուսութեան նուիրուած, կը բնակէր Գառնոյ Զորակին այրի մը մէջ, «Սա յոյժ հմուտ էր երաժշտական արմատին», կ'ըսէ պատմիչը. և վարա-

զուրի ետև նստած, — ուրեմն աշակերտը արական սեռէ էին, որոցմէ չէր ուզեր տեսնուիլ, — «ուսուցանէր զբազումս»։

Դի դարուն անուանի են իրենց բարեպաշտութեամբ ու բարեգործութեամբ՝ Գրիգոր Պահլաւունի և ամուսինը Շուշան, հաւ ու հանի ծանօթ Գրիգոր Մագիստրոսի, որ կը ներբողէ զանոնք, և անոնց պէսպէս գեղեցիկ գործերուն մէջ կը թուէ նաև «ուսուցանել զմանկունս, անուցանել գորբս» և այլն¹։ Որքան շինիչ է՝ տեսնել այդ ազնուական ամուլը շրջապատուած մանուկներէ և ուսուցանել անոնց կարգաւ ու գրել, մոռնալով աշխարհական փառքն ու զբոսանքը, որոցմէ պաշտօնապէս ալ պիտի հրաժարէր Շուշան՝ յետ ամուսնոյն մահուան, կրօնաւորական վիճակն ընդունելով։

Հայոց ՇԺԵ (1066) թուին զաղափաւրուած աւետարանիւն մէջ յիշմիածին, անոր գրիչը Գրիգոր քահանայ, Այրարատոյ Արկուտի գիւղէն, կը վկայէ՝ թէ «երկու եղբարքս Գէորգ և Գրիգոր՝ ի մանգական տիս աշակերտեցաք առ ոսոս երանելի տեառն Փրիլպպոսի, և որչոց իւրոց Ստեփաննոսի և Սահակա, և ըստ սովորական բարեմտութեան իւրեանց եղեն սնուցիչք և ուսուցիչք մեր յոյժ բարերար կամաւք»։ Երեք հոգի ուսուցիչ երկու հոգւոյ՝ շատ էին այն ժամանակի համար։ Յայտնի է ուրեմն՝ որ աղոնք իրենց տան մէջ դպրոց բացած էին, ուր միասին կ'ուսուցանէին. և յիշեալ երկու եղբարք յաճախել էին հոն ուրիշ մանկանց հետ։

Շնորհալին, որ վկայեց հասարակաց դպրոցներու չգոյութեան², ընդ հակառակն կը հաստատէ իւր օրով ալ առանձնականաց գոյութիւնը, երբ խրատելով մանուկներն ուսումնասիրութեան, կը յորդորէ զանոնք՝ ըսելով.

«Այլ յիմաստնոց տունրս զընալ
Եւ յուսմանէ ոչ ժանձրանալ»³։

1. Եղիշ. 40. — 2. Որք. 101. — 3. Մագ. Բղթ. 43.
— 4. N. Arch. 1910, պրկ. 2, էջ 42. — 5. Աստ. 295.
— 6. Մագ. 334.

Իմաստնոց տներդ առանձին ուսումնաւորանք էին, որոց մէջ որոշ չափով դպրոցական կարգաւորութիւն մ'աւ կար, ըստ վկայութեան Նոյն հայրապետին՝ զոր պիտի տեսնենք աւելի վար:

Իմ համոզմամբ՝ առանձնական դպրոցներ էին և անոնք՝ որ Թաթարաց Էլիան իշխանին օրով, պաշտպան քրիստոնէից, կը զտնուէին անոնց տիրապետութեան սահմանաց մէջ, յորս էին և Հայերը, և որոց կ'ակնարկէ վարդան՝ ըսելով. « Եւ զոյր դպրոցս և ուսմունս մանկանց համար, ձակուկեամբ »: Նոյնը կը հաստատէ նաև ստորև մանկանց դպրոցները:

Այս կարգի դպրոցաց կ'ակնարկէր Մովսէս Եզնկացին ալ ժԳ դարուն, երբ կը գրէր. « Զտղայն (յորժամ) եօթն ամաց լինի, յուսումն տուր »¹. ուր ուշագրաւ է դպրոց զրկելու տարիքն ալ:

1320ին Ստեփանոս կրակցի կը յիշատակագրէ՝ թէ դպրոց մ'ունէր ի Կիրիկիա, տեղն անյայտ, յանձնած պաշտպանութեան « Թորոս Զաւոկայ՝ որդոյ Ճաւֆրի, ընդ որոյ հովանեաւն հովանաւորիմ, կ'ըսէ, և զրկացն կալանօք զրգանամք՝ ես և որ ընդ իս մանկունքն են ի յերկս իմաստից աստուածաշունչ տառից »²: Գիտելի է՝ որ ս. Գիւրգն անոր աւանդած ուսման զլիաւոր մասը կազմէ:

Ստեփանոս Թորաթեցի՝ 1601ին ողբ մը կը նուիրէ իւր հանգուցեալ եղբորը՝ տէր Յակոբ քահանային, որոյ մասին կու տայ մեզ մեր նիւթին համար կարեւոր տղերքս ալ:

« Սա ժողովէր զմանկունսն ի մի
Զուշիմ արդայք աշակերտցնի,
Ուսուցանէր զվարդս բարի,
Զգիրք և զստղոս, Յիսուս որդի »³:

Կատարելապէս մեր քննած դպրոցը, որոյ մէջ իւր ուսուցած նիւթերն ալ յայտնի են. զգիրք, որ աստուածաշունչն է, Գաւթի

սաղմոսները, և Շնորհալոյն քերթուածներէն մին՝ որ կը սկսի « Եփսոս որդի » բառերով: Ուսկից յայտնի է՝ որ այս կարգի դպրոցաց ուսման ծրագիրն էր զիր սովորեցնել, քանի մը ծանօթ օգտակար գրքեր կարդացնել ու հասկացնել, և քիչ մ'ալ հոգեւոր երգեցողութիւն, ինչպէս կ'ընէր Սահակդուխտ:

Այս վկայութիւնը միանգամայն կը համոզեն զմեզ՝ թէ ամէն ժամանակ եղեր են մեր ազգին մէջ առանձնական դպրոցներ, որոցմէ թուածներս պատահական յիշատակութեան մ'արդիւնքն են միայն, և ոչ թէ միակ օրինակներ:

2. — Ըսի՝ թէ այդ դպրոցաց մէջ որոշ կազմակերպութիւն մ'ալ եղած է, աշակերտները բարեկարգութեան մէջ պահելու համար: Գիտենք՝ զոր օրինակ՝ որ մանկները ծնգաց վրայ կը նստէին, և զլինին կը կախէին՝ ամփոփ և ուշագիւր մնալու համար: Այս սեղեկութիւնը մեզ կու տայ Միլիթար Գոշ՝ առակի մը մէջ, ուր փրդն իւր որդին աշակերտ մը տայ Պղատունի, որ նախ կը հրահանգէ զայն « զմի լ լաւ րանին, և նա ոչ կարէր. ապա ասաց նմա զգրիս խոնարհեցուցանել յերկիր, և զայն ևս ոչ կարաց »: Պղատուն զայն հօրը կը դարձնէ՝ ըսելով. « զի ոչ հոսել կարէ, և ոչ զգրիս խոնարհեցուցանել »⁴:

Հին պնակիւր սովորական է միշտ այս դպրոցաց մէջ. զայն կը յիշէ Շնորհալին հետագայ տողերով ու միջնադարեան տախտակ անուամբ, զոր կը զտնենք և Յճ. Եզնկացւոյն քով⁵:

« Որպէս մանկունք ուսման զբոյ
Ըզտախտակիւ համար տալոյ՝ »⁶,
Եւ դարձեալ՝
« Հայեաց, ասէ, մանուկ և տես՝
Զինչ ի տախտակիւ զբազրես »⁷:

Եւ վարդան ևս կը կրկնէ սովորութիւնը « վաստակել ի դպրոցի պնակոք »⁸:

1. Վրդ. Պա. 149. — 2. Մով. Խրատ. — 3. Սեմ. 547. — 4. Բզմ. 1922, 162. — 5. Գաշ. Առ. 2Ա.

— 6. Սեմ. Ե, 114. — 7. Զաթ. 326. — 8. Անգ. 365. — 9. Վրդ. Ծեղ. Նախերգ.

Անոր նիւթը տակաւին փայտեղէն է, ինչպէս կը տեսնենք վկայութեան մը մէջ. « Ի նիւթոյ փայտէ որ և հանդիպի՝ պնակիտ առնեն, և վասն պնդութեանն և անփըտութեանն ասան՝ թէ գեղը փղոսկր ամուր է »¹։ Հին ոճով այլ ևս մոմապատ չէ, այլ ներկուած, և անոր վրայ կը զրեն ուրիշ զունով մը՝ որ ջրով կը մաքրուի և նորը կը զրուի, ինչպէս կը հաստատէ Յովհ. Սարկաւազ, ըսելով այլաբանօրէն. « Ո՞ր և զգծնդակապէս զծագրեալ ի տախտակա ոգոցն զվատթար և զամթալից զիծան յառաջէ մեզ՝ առ ի լաւագունի և գեղեցկի ընդունելութեան զրոյ »²։

Շնորհալին կը զգացնէ մեզ՝ թէ իւր ժամանակ տախտակը կը կախէին լարով մը մանկանց վզէն, որպէս զի առանց գետին ձգելու և փնասելու կարենային կրել ու զործածել։ Ահա իւր խօսքը, որով կը համեմատէ պնակիտն ոսկիղէն վզնոցին հետ.

« Գիմըն՝ զանձէ քեզ բեր բարի,
Գրելով զմաստս ի տախտակի.
Զնա սրկ ի յոյդ պարսնոցի,
Որ պատուական է քան զոսկի »³։

Անկանոն աշակերտաց համար այս դըպրոցաց մէջ ալ ի գործ կը դրուին պատիժներ, որոց տեսակը՝ գոնէ վկայութեանց մէջ՝ կրկին է։ Շնորհալին է դարձեալ զայն յիշատակողը Ք զրին հանդէպ.

« Քեզ համարել տայ բարեկամ
Որք վասն ուսման հարուն քեզ զան.
Քանզի ապրակ և զաւագան
Յետոյ բազում փառքս քեզ տան »⁴։

Ասոնք են կարեւոր տեղեկութիւնները՝ զորս զտած եմ առանձնական դպրոցաց մասին, և զորս բաւական կը համարիմ ցուցնելու համար անոնց զոյութիւնն ամէն ժամանակ։

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅՅԵՐ ԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՈՒԽՏԱՆԷՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ապ. Վրչապ. 1871)

Արեգան « ալիքներ ցանոց, սփռոց ». Յերկուս բաժանէր բնութիւնս և զաւեցան խորութիւն խաւարային խորհրդոց իւրոց զայն ներհակ դնել (Բ. էջ 106)։

Այստեղանով « աստանան քշել, հալածել »։ Քանզի նոքա մեծաւ հանդիպիւ և բազում աշխատութեամբ այսահալածեալ կործանեցին զաստանայ (Բ. էջ 19-20)։

Անպակարրոյց « անապակ խմելու, անարատ, մաքուր »։ Ի զաւտեան Տեառն աղքատ զանաւատ և զանապակարրոյց զեղուն պարզեաց բարեաց (Ա. էջ 8)։

Այնպատմե « անհետացում », որմէ անշայտումն աւաց և կուրութիւն, ստորուլթեան կորուստ »։ Մինչև բազում աւուրը ոչինչ կարացեալ տեսանել [յ]անայտմանէ աչացն (Բ. էջ 128)։

Արեղումակ « ընդունած, առած ». Երկնային լուսոյ և սուրբ շնորհաց ծայրագոյն աղբիւրնակիդ (Ա. էջ 10)։

Աստուածագոյ « աստուածային ձայնով կանչող »։ Պարտ է կատարիլ զրեւոցն՝ որ ի Պողոսէ, զոր աստուածագոյ ձայնիւ աղաղակէ (Բ. էջ 53)։

Արքանեկակից « ծառայակից, ընկեր »։ Կրսերս եմ ուսմամբ և յետին քան զամենեան, իսկ ժամանակաւ քան զբազում արքանեկակիցս իմ (Ա. էջ 3)։

Արձանաբար « խոշոր՝ մեծ քար »։ Սպասուորք նորա ընդ [յ]այգանան՝ առեալ վէմ արձանաքարի՝ ունելով ընդդէմ նորա, զոր ի հայեին Երուանդայ՝ պայթէր արձանաքար վէմն (Ա. էջ 57)։ — Խորենացւոյն որձաբար բառն է՝ որ կամ հեղինակին և կամ զրիչներուն անհետութենէն այս ձեն ստացեր է։

Գայրահալած « զայլերը հալածող (հօտը պահպանելու համար) »։ Իբրև զհովիւ քաջ

1. Նիւս. Երգ. ԺԴ. — 2. Սոփ. Ք, 15. — 3. Զափ. 342. — 4. Անգ. 549.